

ШЫНЫ

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 150 (15370) 1994 чылдын сентябрь 21, среда Ат салган шагы 01.30. Садар өртөз 150 рубль.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНДА

Би-Хем кожуунун төвү Туран хоорайны 110 чылын демдеглээр дугайында Тыва Республиканың Чазаа тускай доктаалды хүлээп алганы моон мурнунда дынаткан турган. Туран — Тывага тургустунган эң баштайгы орус суур болуп. Россияны болгаш Тываның уластарының аразына найрадыг харылаалары калбартырынга, Би-Хемини экономика, социал болгаш культура хөгжүдөзүнө уугу рольду ойнаанын, ам-даа ойнап турарын Тыва Республиканың Чазааның хүлээп алган доктаалында оозаан демдеглээн.

1.1995 чылдың сентябрьда Туранның 110 чылын байырап демдеглээр дугайында Би-Хем кожуун загыргазының доктаалы-биле Тыва Республиканың Чазаа чөпшөзүрешкен.

Туран хоорайның 110 чылын эрттирерин белеткээр талазы-биле оргкомитетти тургузарын, кожуун төвүн чаагайжыдар, ында бугу-ругелерин, организацияларын, алабан черлериниң ажал-чорудулгазын экинчилер, хөй-ниитиниң корум-чурмуун бижыглар, чоңуң социал камгалаын күштелдирер талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандыраарын Би-Хем кожуун чагыргазының даргазы К. А. Масык-оолга Тыва Республиканың Чазаа даскаан.

2. Тыва Республиканың экономика яамызы (Бегин), сан яамызы (Салчак), Инвестициялар болгаш сабгарлыкчы чорукту дегинер талазы-биле комитет (Кан-оол) Туран хоорайда эмелге комплексиниң, ажил-агыйлар аразының дагдан дээр-базиниң, суг дамчылар хоол-айның ийги элээннин ту-дун доозарыга капитал салышкынынын тускайлап бээр.

3. Тыва Республиканың Сан яамызы (Салчак), Ту-дуг, архитектура болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы (Монгуш), Рүгелериниң, организацияларын, алабан черлериниң ажал-чорудулгазын экинчилер, хөй-ниитиниң корум-чурмуун бижыглар, чоңуң социал камгалаын күштелдирер талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандыраарын Би-Хем кожуун чагыргазының даргазы К. А. Масык-оолга Тыва Республиканың Чазаа даскаан.

4. Ол доктаалдың күүсел-дезинге контролюду Тыва Республиканың Чазаак Даргазынын социал политика талазы-биле орадакчызынын секретариатынга болгаш Би-Хем кожуун чагыргазына (Масык-оол) даадырган.

Кара-Чыраадан медээлер 57 САРААТТЫ ТУРГУСКАН

«Сүт-Хөл» совхозтуң 8-ле кишиден тургустунган меха-низацияланган мал чөмө-беткээр эвезоу сентябрь 10-га чедир 57 сараат сиегин тургузуп, 480 тонна сиегин Белеткээн.

Звеноуң удурткучузу — Александр Бодун-оолович Монгуш. Бо эвезоун кежи-гүннери шупту аныктар. Ында чаңгыс-даа артык киши чок; азы-чөмө-даа боттары белеткээр, кескен сиегиниң-даа боттары хемчээр, акша-төгериңиң-даа, ажил-даа улежирлер. Совхоз нийтизи-биле 640 тонна сиегин кылар ужурут. Херек кырында 710 тонна сиегин белен.

СИЛОС, СЕНАЖ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Алды-кыс Ондарга удурткан силов, сенаж салыр эвезоу орай дүңге чедир ажилдан тургаш, 110 гектар черинч тооруудан силов, 150 гектар черде культуралардан сенаж салырын бо айда доо-зунтар деп сорултуг ажил-дап турар.

СОВХОЗ САДЫГЛАРЫ

Кодэ ажил-агый про-дуктуларын болгаш үлгүлүк баранынын салгылап, ажил-агыйларны акша-төгериңке эвез-биче хергелетип хандырары-биле «Сүт-Хөл» совхоз ийи садыгы ажилды ал-ган. Бирөөнде саржаг, быш-так, кургаг сүт, боттарынын таразы-биле орнап алганы бичиг далаан, шай, таакпы дээш, өске-даа аш-чөм ай-Болат-оол СААЯ.

ДУРЖУЛГА СОЛЧУЛGAZY

Моолуң Завхан айма-нын Баян-Тес школарының Норбу Самбууга удурткан башкылары арга-дуржулга солчуру-биле Эрзиний Нарын ортумак школарына аалдап чорасан. Кожазы даш-тыкы чурттан келген башкы-ларга школа директору А. С. Балган өөредилге-агый-агый-агый ажилды башкарып турарын талла-зын директоруң болгаш башкылар коллективиниң ажал-чорудулгазын чуга-алган берген. Оң соонда шко-ланың башкылары боттары-ның ажилын аалчыларга та-ныштырып, оларын соңуур-таан айтырылгыларынга ха-рылары берген. Моол аал-чылар киңээлдерге олуруш-кан, кабинеттерин канчаар дериттинген берген.

ИЙИГИ ЧУУЛДА

«Ак-Тургу» совхозуң улуг зоотехниги Мадар Монгушович Данын шөөр малга колуң дүңгө шык халда-бырдыл аарылары болду-рузун хемчээр кылдыр ку-сук чуулаан чорудуп турар. 21 кодан хойну, 4 кодан эш-күвү чүп эгелээн.

Күсүк чуулаан шынар-лык, шалкынын чорударын планнаан, баштайгы чуула-ны кыргылда сөөлүнде до-раан чоруткан. Кызыл-оол КОМБУ, Ак-Тургу суур.

ПРЕЗИДЕНТ Ш. Д. ООРЖАКТЫҢ ЭРЗИНГЕ ЧОРУП ТУРГАНЫ

Кол айтырыг — экономиканы быжыглап хөгжүдери

Тыва Республиканың Пре-зидентин Ш. Д. Ооржак бо чылдың сентябрь 15-17 хүнеринде Эрзин кожуунга ажил-агыйнын айы-биле барып, оон экономикаынын хөгжүдөзүн, чурттакчы чо-нуун амьдыралынын бай-далы-биле таньжык, моон сонгаар кайдыг айтырыг-ларке кичээниң салаа чо-гурун тодараткан.

Кожуунуң ажил-ижи, амьдыралы-биле таньжыл-газын Президент Сарыг-Бу-лду суму чагыргазындан эгелээн. Анаа баргаш, суму чагыргазынын удурткучу-лары-биле ужуражып, ажил-агыйны кылган. Суму ча-гыргазынын даргазы Л. Ч. Саңдык сумуда, Ленин аттыг коллективтиг ажил-агыйнын директору В. Ч. Севилбаа ажил-агыйда ажил-иштин, амьдырал-дын байдалын таньжыг-ган. Нийтизи-биле сумуда мал, чер ажилын хөгжүдери-нинче, чоңуң социал кам-галаны күшгелдеринче угланган хемчеглерни ап турар. Коллективтиг ажил-агыйда хуу чоңуң малы-ның бажынын саңы ко-вүдөп, өзүп турар. Ш. Д. Ооржак ону чүлдүгүзүңүң деткээш, хуу кижилерин мал өстүреринге шалтык-тавайып, харын дузаларын сүмелээн, малы чок 48 өреге-ге кайды-бир аргазын кө-рүп тургаш, коллективтиг ажил-агыйнын малын азы-рап, өстүржүр хөрекке хаара тударын саналаан.

Сумунуң ажилчы чоңуңуң аш-чөм аймаа-биле ханды-рылгазы чүгээр, шидыг-даа болза ядым амьдыралдыг 11 өг-бүлөгө деткимче, ду-заны суму чагыргазы док-таамад коргузуп турар бол-ду. Сумуда ажил чок 136 кижилер бар, оларны ажилга тургузарынын кайдыг хем-чеглерин алаа чогуурун дугайында чугаа база бол-ган. Суурга биче бүдүрү-гелерин, хуу магазинер-ниң, саарлыкчыларын са-нын көвүдөдирин чугаа үезинде Президент чугула-га көргөн. Чамдык кожууннар-нын чоңуңуң үлөгөр-чижээ-биле каттаар, тооруктар, мөөгүлээр, бодунуң кылып алган аш-чөмүн аймаан салып-саарар ажилды ор-ганизастаар улуска ажил-чыг деп санаан.

Суурда 198 өг-бүлениң 99-у картофель, 76-зы ногаа аймаан тараан, дүжүдү багай өвс болган, көлүр чыдын оларын саңын улам көвүдөдирин дугуржуп чу-гаалашкан. Тараа тарып алган өг-бүлө чок, оларга суму чагыргазы дузала-ваанындан үезин тып алыр аргазы чок болган. Арат ажил-агыйлары 550 гектар тараан, оон үнүжү коллективтиг ажил-агый-нындан эки болган. Ону барымдаалап көргөш, суму-да 20 арат ажил-агыйлары тараа тарырын көвүдөдирин Ш. Д. Ооржак санап-дал, оларга хүн бүрү дет-кимчени көргүзөрин чугу-лалар көргөн.

Нарын суму чагырга-зына Президент баргаш, оон удурткучулары-биле ужуражканын эрттирген. Суму чагыргазынын дар-газы Д. К. Чооду нийти су-муда ажилды, чоңуң амьдыралынын байдалын таньжыгган. Ажил-иш чо-руп, чоңуң амьдыралы чүгээр болуп турарын баш-тайп дыңаткан. Ындыг-даа болза чоңуң ажилды чугу-лаа таваржып турар берге-лерге ол доктааган. Ажил-ишчилер шалкынын чогуу-рун үезинде албай турарын бир дугаарында айткан. Оң уламындан чугула хе-

регел баранынын садыг алырынга, ылангыя шко-лачыларын идик-хевин, ыңай-бээр өөренип чоруп студенттерин болгаш сур-гууларын орук көлөзинин-ге чарыгдар акша-көпөк тыялбайн турар. Сумуда чедимче амьдыралдыг үкен кижилер бар, байдал берге-даа болза, оларга аш-чөм, идик-хеп аймаа-биле ду-залап келген. Ону дыңап ор-гаш, Президент бай-шыл-дыг улустар-биле деткимче, дуза хергелээр кижилер-ниң кечээни эрттирерин санадаан. Оң кол-ла сорул-газы — чедимче амьдырал-дыг кижилерге дуза чеди-рери. Кечээни эрттирерге баш бурунгаар белетке-ли чорудуп тургаш, ону организастаар болза, элээн деткимчени, дузаны ап бо-лур. Ол бодалдыг тус черин удурткучулары чүлдүгү-зүң көргөн.

«Нарын» совхозуң ди-ректору О. И. Седи ажил-агыйнын экономиктиг хөг-жүдөзүн байдалын Пре-зидентке чугаалап берген. Малды баш саңын, бар тех-никазын, чер ажилын, ыш-таглаашкына белеткеди канчаар чорудуп турарын чугаалааш, ажил-агыйнын таваржып турар берге-леринге доктааган. Совхоз бодунуң продукциязы чо-гуур үезинде садып-сайга-рып шыдавын келгенин-де бергелерге таваржып, ыңчанган 996 миллион рубль өрелиг болган. Ону төлөөр бергелден, оода ажилчыларынын шалкынын төлөөр акша-көпөк тып алыры нарымыдан. Совхоз-туң дирекциязы ажил-агыйларын шалкынын төл-үзү бээрине акшаны тып алырынын азы оон өске ба-рааннар, продукциялар-биле төлөп бээриниң хемчеглерин алган, ыңчанла-даа ам-даа шалкында 80 ажил миллион рубль херек болуп ту-рар.

Ш. Д. Ооржак совхоз кон-торазының чанынга чымыл-ган чоң-биле ужуражып, оларын ажил-ижи, амь-дыралын соңуурлап чуга-лашкан. Орта келгенер хамык-ла чүвениң өртөк-чүвез углаткан болза-да, чүгээр ажилда, чурттан турарын, бергелерге тавар-жып турарын дыңаткан-нар. Оон-биле хергелештир хаматтылар негелелерин, хомудаларын Президенти-ге чугаалап берген. Мал оорларга көвүдөзүн чоңуң дугуржуп турар. Бир ха-маатынын баштай алта-тык оорлаан, мырнай чок-та чаа 13 ийез сүре берген. Оларны ийез көргө. Моол-ланы ийез көргө болган. Моол таладан оорлаар чо-рук көвүдөзүн, орта удуз демиселди шыгыны чоруп-тайп келгенин, сумуда шалканын устакот төлө-лөдү чок болуп турарын ко-мунда Качык сумуудан келген Сары Норбу ында тудуг ажилы соксаанын, машина-техника

Эрзин суму чагыргазы-га баргаш, оң даргазы Т. А. Саая-биле Ш. Д. Ооржак чу-гаалашкан, суурнуң чурт-такчыларынын амьдыралы-нын байдалы чүгээр болуп тыварын билип алган. Чурт-такчыларын хөй нүбүзүңүң азы-буру малларын азырап, картофель, ногааны тарып алган-да болза, тараа тарып албаны чөптөс. Суму чагыр-газынын өчүзү чок, ону мынчага чедир тодаратып, тускайлаан болган. Өске-даа чедир кылдырмай ту-рар чүдүлдер бар.

Тываның Чазаның Баш-тынын эмнегелерге, асыл-сакитерге, культура алабан черлеринге, магазинерге, ми-лицияга шериң кезээне ко-роан. Нарыннын, Бай-Да-нын, Сары-Булуңуң культу-ра бажыныры кышка бе-лен эвес, септелээни ам-даа чорутушаан. Кожуун тө-вүнүн эмнегезинин одалаа системазы үрелген, ханала-ры буступ дүжөр дей берген, оон уламындан чаңгыс-даа аары кижилер чыдып эм-нетпейн турар. Президент байырлагга чедир ону до-зун даалганы яамынын са-йыдына берген. Магазинер-де баранынын өртөзүн ий-гуу Ш. Д. Ооржакты кай-гаткан. Бир килограмм чи-ринин өртөз 2 муң рубль чедик. Кожуун чагыргазынын удурткучуларыга хуу ма-гизинерин, саарлыкчыларын

шугуңуң оң ажил километрин шүүт санап үдүргөн. Ол-шакша, суурларда тургу-сулаан аппаратуралар эр-тиререш, Арат-Зүү суурда станцияны 1960 чылда де-лээп тургускан бол-ган. Узун-соксаал чок үкен ажил чыл дугурзууда ажилдан эгээр, чу артар боор. Харылаачыларынын ажилы база багай. Ыңчанган чаа чыл бетинде аттестация эрттиргеш, билин кошкак, ажилды ээ-харысалга чок ажилдакчылардан адырып аларын бодуп турар бис.

К. Ч. — Суурларга ден-нээр, Шагаан-Арыг хоорай-да байдал таарымчалыг боор аа?

В. О. — Агар санда акша-төгериңиң барык чок деп болур, Чылдан чылче совхозтарын, чамдык бугу-ругелерин биске бээр өрөз көвүдө-ле. Ийи кожуундан нийти алдыр өрөз 55 миллион рубль чеккен. Чижээ, Түлүш Ке-

Тыва Республиканың Пре-зидентин суму чагыргала-рынын ажал-чорудулгазы-биле таньжыгга, штады ам-даа четчелеттимээш, эрзи хөвээр, эвээш кижилер ажил-дан турар болган. Кожуун чагыргазынын ажилдакчыла-рын кызыргаш, сумуларже чорудар айтышкынын бер-ген. Эрзин, Нарын суму ча-гыргаларынын ажилдаар бажыны чок, ону тыккаш, тус-кайларын чугулаа көргөн.

Совхозтарын экономика-зын көдүрер, берге байдал-дан канчап уштуруп алды-рын талазы-биле ажил-агый-ларын удурткучулары-биле Президент чугааны кылган.

Арат ажил-агыйларын канчаар ажилдап турарын Президент чоран-ла черинге соңуурлап чорасан. Олар мал болгаш чер ажилын хөгжү-деринче кичээниң салып турар. Ылангыя бо чылын таразының үнүжү чаагай. Арат ажил-агыйларында кол-ла бергедеп турар чүве чер ажилы кылар, тараа ажаар техника чедишпейн турар.

Кожуунуң шупту школа-ларынга Ш. Д. Ооржак бар-рып, башкылар-биле ужура-жып чугаалашкан. Мөрөн школазында өөредилге-ки-жиинде ажилы экинжениң мактаан. Нийтизи-биле шко-лаларың чаа өөредилге чы-лынга белеткели чүгээр бол-ган. Президент бугу талазы-биле билиггиң кадрларын бе-леткээриниң үндөзүнүн са-лыр школарын ажал-чорудулгазын чаргыт, экин-деринче кол кичээниң уг-ландырган. Чүге дээрге Ты-ваның келер үези ында дээр-зин айткан. Башкылар бот-тарынын саналдарын кирип, чамдык хомудаларын чугаа-лаан. Башкылар шалкынын чо-гууру үезинде албай келген, чуртталга бажыныры чедиш-пес, школачылар даштык-ны дөп өөрөмөйи турар. Даш-тык дөп өөренип дугайында айтырыны Чазак деңде-лиңге чедир тургузарын ол дыңаткан.

Тываның Чазаның Баш-тынын эмнегелерге, асыл-сакитерге, культура алабан черлеринге, магазинерге, ми-лицияга шериң кезээне ко-роан. Нарыннын, Бай-Да-нын, Сары-Булуңуң культу-ра бажыныры кышка бе-лен эвес, септелээни ам-даа чорутушаан. Кожуун тө-вүнүн эмнегезинин одалаа системазы үрелген, ханала-ры буступ дүжөр дей берген, оон уламындан чаңгыс-даа аары кижилер чыдып эм-нетпейн турар. Президент байырлагга чедир ону до-зун даалганы яамынын са-йыдына берген. Магазинер-де баранынын өртөзүн ий-гуу Ш. Д. Ооржакты кай-гаткан. Бир килограмм чи-ринин өртөз 2 муң рубль чедик. Кожуун чагыргазынын удурткучуларыга хуу ма-гизинерин, саарлыкчыларын

Хурал өрткен соонда, Ш. Д. Ооржак кожуун чагыргазынын даргазы, оон орадакчылары-биле ужура-жып моон сонгаар ажил-херекти экинжиринде ыан-гыч экономиктиг реформа-ны бурунгаар чугаалашкан.

Президент чанып чоруп оргаш, орук аайы-биле Са-магаланы суурга баргаш, ында чаа туттунуп турар спортаалдык байдалы-биле таньжык. Ол чугула ту-дугу Тываның Россиянын составында каттыгышымы-нын 50 чылында чедир до-зар даалганы Тес-Хем ко-жуун чагыргазынын даргазы С. Я. Мөңгөге берген.

Таап-оол ХЕРТЕК «Шыныч» корп.

ЧУНУ КӨРҮП ТУРАП ИРГИ?

Электрэнергия — бугу-ругелге болгаш амьдырал-га агаар-биле дөмөй эргежок чугула. Рынок харылаала-рының шилчиринин бо бер-ге үе-чазындаа электро-энергиянын өртөк-үзөни ке-дерей өскөн, а чырык энер-гиязын Саян артындан ап ту-рар болгай бис. Электроэнер-гияны камныг чарыгдар дугайында бижип, чугаалап, кыйгырып турар. Шын кый-гырып турар: электроэнергия — бистин амьдыралывыс-тыр.

Ындыг турбуже электро-энергияны агаарже хилас үндүр октап турар таварыл-галар республика найысы-далы Кызыл хоорайнын ку-думчуларында болгаш шөл-дөңгөч эвээш эвес. Маңа чижик чыгып Тыва Респуб-ликаның Дээни Хуралынын, Кызыл хоорай чагыргазы-

ХАРЫЛЗААВЫС ДЫКА БАГАЙ

Кожууннарда харылаа белдерин ам ийи аныктайган. Узун-Хем кожуунуң база харылаа Тур-бар. Бо хүнерде ол суурлар аразында тудуун харылаа барык үзүлгөн деп болур. Оон дугайында чугаа «Шыныч» тускай корреспондентин Кожык-оол Чорөс-биле Ша-гаан-Арыгтың электрин харылаа белдериниң на-чалыгын Виктор Оонар база бугулгелер Чечек Ка-чалынын аразында болар.

К. Ч. — Электрин хары-лаа белдериниң ажилы-нын дугайында чугаалап көрүрүм, Виктор Чүдүм-оолович.

В. О. — Ийи кожуунуң оон ийи суурун база Шагаан-Арыг хоорайны телефон бо-лгаш ралдо харылаалары-биле хандырып турар бис. Харылаа турар девискээр-ринис улуг. Чаңгыс хүн до-занын эрттирер арга чок. Ол черлерде үш муң телефон токкалары бар. Шагаан-Арыг хоорайдан анында, улуг-улуг суурларда телефон

шугуңуң оң ажил километрин шүүт санап үдүргөн. Ол-шакша, суурларда тургу-сулаан аппаратуралар эр-тиререш, Арат-Зүү суурда станцияны 1960 чылда де-лээп тургускан бол-ган. Узун-соксаал чок үкен ажил чыл дугурзууда ажилдан эгээр, чу артар боор. Харылаачыларынын ажилы база багай. Ыңчанган чаа чыл бетинде аттестация эрттиргеш, билин кошкак, ажилды ээ-харысалга чок ажилдакчылардан адырып аларын бодуп турар бис.

К. Ч. — Суурларга ден-нээр, Шагаан-Арыг хоорай-да байдал таарымчалыг боор аа?

В. О. — Агар санда акша-төгериңиң барык чок деп болур, Чылдан чылче совхозтарын, чамдык бугу-ругелерин биске бээр өрөз көвүдө-ле. Ийи кожуундан нийти алдыр өрөз 55 миллион рубль чеккен. Чижээ, Түлүш Ке-

чил-оол аттыг совхоз 1,5 миллион «УТКА 25 чылы» соксаал бир миллион, өртөк удуз камгалат чери ийи миллион, араттарын «Дет-кимче» ассоциациязы 1,7 мил-лион рубль өрөз. Өрө-шү-рөз көвей организацияларын телефонларын шүүт уштур жа тургускулаан каан болду. Оон уламындан электриниң күштүг тогу телефон шугу-мунче шилчип, дыка хөй үрелишкенинери болураган.

К. Ч. — Шак ыңчаар ба-гай ажилдап турда, акша-төгериң кирилдөөн барык чык чыгып-дыр аа?

В. О. — Агар санда акша-төгериңиң барык чок деп болур, Чылдан чылче совхозтарын, чамдык бугу-ругелерин биске бээр өрөз көвүдө-ле. Ийи кожуундан нийти алдыр өрөз 55 миллион рубль чеккен. Чижээ, Түлүш Ке-

ку үеде эсидип алывысса, бо байдалдан уштуруп үне-риниң аргалары бар деп болуп турар бис.

К. Ч. — Коллектив кежи-гүннериниң хөй кезин даал-ган ажил-хөреңгө ээ-харысалгалыг кижилер чү-вө, Көрүндө көрүнөр даал, ферраль айлан бээр шалкы албайн турар ширесинде, ажилдап-ла, ажилдап-ла ту-рар.

В. О. — Бистин харылаа-чыларывысты баулу патриот-тар деп болур. Шак ындаг турда кайдыг-даа бергелер-ин ажил шыдаар бис. Ийи кожуунуң чагыргалары бисте деткип, дузалап-ла болза, бут кырыга туруп эзаривиске бузуреп турар бис.

К. Ч. — Тайылдыр берге-тиңнер дөш чөттөрүн.

Алексей ИРИТ.

«КАРА-ХӨЛҮМ ОГЛУЛА МЕН...»

Сентябрь 7-күнү мугур беш шахта автобузавус Тээли суурже кып халды келди. Шылаңчы оруктун баштайгы кол доктар чери бо. Тыва чоңун баа бир сурагыш шүдүчүзү Виктор Биче-оловон Сагаан-оолдун 70 харлаанын таварыштыр ону чыгыс чер-чурттулары чалаан, мычтанаш хуядуугу өбөгөваста оу бунягы чорук-хөзүн бүдүрүшү. Тыванын ном үндүрүр черинин кол редактору, шүдүчү Автоп Уржаа-биле калы келгенвис о.

Бай-Тайга кожуунун култура калдынын эрлекчи, билингер композитор Борис Чамбыт дүжери вис билек уткуп алган. Тээли кекжэ сес шахта чогаалчынын чоң-биле ужуражылазы болур деп дыкнагыз.

Култура бажынынга чоңда арбын кончур чыылган болду. Арай орайтадыр өгдөлөө-да болза, өрөңкилер баа хой. Бо ужуражылгаларынын кол белеткерттириш турар организаация болур кожуунун төпчүткен библиотека системанын эрлекчиси. Та-марга Сыратовна Хертек кезэини ажитынанын чарлааш, аалчызын дөжө чапты. Чечен чогаалда сундулуг, бижип, чогаалдарын парлаттыр чорурр библиотекары Чимис Адыг-оол бодуун тургускан сценарийин өзүтүр, башкарык хуялөөтөни күүсөинп өгдөлүш, улуг библиотекары Саяна Сундуяга сес бөргө, оу шеврини чараш акымы Виктор Сагаан-оолдун чогаалчыны ажы-хөзө-биле баа ажал, амдыралы-биле

деп номну дараалаштыр үндүргөн.

В. Сагаан-оол онзагай аян-хоонуг, өскөлдөрдөн ылгалып турар сыршыгыш шүдүчү, тыва чогаалдык үндөүшкүлөрдүн сооңда келген чогаалчы салгалдын эң кескү төлөөкчилеринин бирэин. Воду алызынан биче сөткүлдү, хөзрөн мурнадып, оде-чара чүткүп чоруурунга тура чок болгаш чыгыс үе эш-өөр нүч аразынга ынды-ла эскертинейи чурттан-амыдырал чорой. Бичалза-даа чогаалдын чоңун үнөзүн чоң-биле үе шиллп, тодарды бээр. В. Сагаан-оолдун шиллтигген чогаалдары үе эрктен тудумна тыва чечен чогаалдын дөжө чогаалдыкынын санчыне буюрдулди-биле кирип, оң салым-чалананын бадтыкп чоруур. Шах мындагы бодалдар бажыма кирип, чогаалдык кезжөонин эрлп турарын сонургал иоруп улуг меп. Чогаалчынын бүгүдөй билдингир ырлары, шүдүктери сцена кырындан дыңналып, байыр чедиршикчиинери ууда-дараа болуп турду: «Кынгыргай», «Валгазын-нин кезжөолери», «Кара-Хөлүм оглу-ла мен», «Өскөн Хөлүм» дөң шыкша чоңда непертэон ырлары Байла-оол Казырыкпай, Антонина Хертек, Андрей Опей болгаш өске-даа ыраажылар мыңгылыг үнү-биле бадырып-

тарга, культураның хоочуну Алексей Тандар-оол баинга үелеп берип турду. Улуг өбөгөинге тураскааткыч шүдүчү библиотекары Екатерина Донгурак помучул берди, а чөзүн болур композитор Владимир Хертепч бодуун чогаалкыч «Авам кара» деп ырын ырлап берди. Национал тыва тон, бөртү култура ажылдакчылары чогаалчыга белек кылдыр дарааш, кедирити, а Тээли сууржун чыгыркычызы С. С. Салчак Бай-Тайганын ус-өөрлөрүнүн бирэонини чоңар-даштан чаааны «Иешкилер» деп суй белекти-даа сунду. Маңа кожуунун төпчүткен библиотеказынын, култура ажылдакчыларынын аалдап келген чогаалчызын чылым-биле уткуп хуялөп алганын, хуядулөөчө чачын көргүсөнин дем-дегээрлери чөре чугула боор. Бай-тайгажылар кончур салым-чаланыг боордан аңгыда, аттыг хуядулөөчө, сөткүл ак, тыва чоңун чогаай чачылдарын сагым чоруур улус чорду. Бүдүү иштимде өскөн, төрөөн Өвүрүмү чоңу-биле дөмөйлөй көөр кижиле болдум.

Төөлүгү чараш оран, Даксы хөмнүң Алашче кирген аксы Кара-Хөлге кээрвиске, суму чагыргаа Кудер Хертек, оон калышы Дозума (Өвүрдөн келген келин болду). Култура бажынының директору Нелли Кудерек олар уткуп-хуялөп алды. Оон Виктор Биче-оловонун дунмаанын урув Раиса, оон өвүнү эр ээи. Максим Ирриттерин бажынынга баргаш шайлап, чөмөндөйи. Чогаалчы өбөгөни ачы-зында көрбөзүн чөрдөр көрүп, танымшазым чоң-биле танымшым, бунягы кижиниң чанынга чоруурга, эки-ле-дир деп бодап чордум.

Кекжэ Култура бажынынга электери хөдөлдирикчиини ажылдадытарга, оң хайырлап чырыныга чоң-биле ужуражыкчынын өгдө-дө. Баа-ла ырлар, шүдүк, байыр чедиршикчиинери, сактыгышмыннар. Чорукку биле Валентина Кужугеттер-ини ырлары кайгал хаймаан мен, кончур-ла талаан-тылыг улус чоран. Култура ажылдакчылары анык кыстар Галина Чултур биле Елена Норбу «Кынгыргай-

нын» аялганын айы-биле сцена кырынга самнап турда, чинк, чараш-ла чорду.

Чогаалчы чоң-биле ужуражып, чаа шүдүктерин номчуду, залдан туруп келген хоочун башкы, кады ойнап өскөн эжи-биле кустажык хөөрөшти. Белекселек-даа арбын болду, суурнуң бир кудумчузун чогаалчынын ады-биле адаардыр деп санал үгерге, чоң чөпсүлөр болду...

Алаш-хөмнүн агаар-бойдуу, агымы онзагай чоран. Кара-Хөлге амдырал-чурттаары баа берге дээрин көрдүрүш. Бо чөрини Кужугеттер, Мөңгү-Тайга, Токум биле дөңдөй көргөн болза, чоңоткыш туруп төрөөн Чогаалчынын чоңун чөрдөр дөңдөйсөкө, орук калыр-эртп, бистин хөлөгвис мылар эрлп шыдаас апарган, оон кадында мыда ээон кылын хар баа чаапкан деп дыкнадымыс. Өске ажыл-хөрек баа хөй болгаш үдөкчилер боор чоран бис-даа дедир ээптис, а улуг чогаалчыны чөре Даштыг-Хөй чөдөр сорук салгаш, элти байлап манап артып калды. Алаштын кызаанын куду бажы бедик Бай-Тайганын дескиндир халдып бадыккан бис. А чогаалчынын чоруу улумчыламышпаан.

Уруглары Каткач-оол, Гала, Мария, Полина.

Мал аарыгларынга удур ЭРЕНГЕЙЛЕП БОЛБАС

Чөп-Хөмчик кожуунун мал аарыгларынга удур ажил чорудар чөрини удуртукчуу Дарый-оол Куулар малдын кокур аарыкка удур боттук хөмчөгөрини ап чорудуп турар. Ол бүгү ажил-агыларда мыда мал эмчилерини ажилын, чулда черлеринин белегин хынаан. Коллективтик бүдүрүлгөрдөн малдын кокур аарыгыга удур элээн дөштүг ажылды «Чыраа-Бажы» чоруткан. Ол харымсалгалыг ажилга ук ажил-агынын удуртукчуу Шүжүк Куулар боду дорт кирип турар. Ажил-агынын шээр малындан аныгы турда, хуу чоңун мал-маганын эмээринин эки аргазын баа тыпкан.

Чөп-Хөмчик кожуунун мал аарыгларынга удур ажил чорудар чөрини удуртукчуу Дарый-оол Куулар малдын кокур аарыкка удур боттук хөмчөгөрини ап чорудуп турар. Ол бүгү ажил-агыларда мыда мал эмчилерини ажилын, чулда черлеринин белегин хынаан. Коллективтик бүдүрүлгөрдөн малдын кокур аарыгыга удур элээн дөштүг ажылды «Чыраа-Бажы» чоруткан. Ол харымсалгалыг ажилга ук ажил-агынын удуртукчуу Шүжүк Куулар боду дорт кирип турар. Ажил-агынын шээр малындан аныгы турда, хуу чоңун мал-маганын эмээринин эки аргазын баа тыпкан.

ЧАРЛААДАР

Тыва Республиканың федералдыг почта харылзааның эргелди дараазында бараанары чедиринин немелде өрөктөрү-биле почта-биле чорудуп берип турар:

1. Хөзөжөн костюм, трикотаж (Ригага бүдүргөн), размери 46-50, өртөз 80.000 рубль.
2. Хөзөжөн платье, трикотаж (Ригага бүдүргөн), размери 44-50, өртөз 70.000 рубль.
3. Уруглар майкамы, размери 38, өртөз 2000 рубль.
4. Эр майка, размери 48, өртөз 6000 рубль.
5. Хөзөжөнтер панталоннары, размери 44-50, өртөз 3000-ден 4000 рубль чедир.
6. Уруглар трусылары, размери 32-34, өртөз 1800-2000 рубль.
7. Чувурлар, размери 48-50, өрөктөрү — 10500-тен 12000 рубль чедир.
8. Эр улус кальсоннары, размери 48, өртөз 8600 рубль.
9. Уруглар платьеы, размери 28, өртөз 6500 рубль.
10. Хөмчөстөр (Вельгага бүдүргөн), размери 2x3, өртөз 21000 рубль; размери 2x4, өртөз 25400 рубль.
11. Чаа төртүтүнген уругун чымчак костюму, өртөз 6000 рубль.
12. Чаа төртүтүнген уруг костюму, өртөз 6600 рубль.
13. Уруглар фуфайкасы (футболкасы) размери 40, өртөз 4000 рубль.
14. Хөзөжөнперге чөкк джемпер, размери 44-50, өртөз 36000 рубль.
15. Тоолай кежи бөрт, размери 58-60, өртөз 3000 рубль.

ЧАГЫГ ЧОРУДАР АДРЕЗИ: 667000, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 53, Федералдыг почта харылзаанын эргелди, коммерция кылдын, айтырар телефон № 3-06-10, 2-13-84.

БАЖЫН САДЫП ТУР БИС

Бай-Хаак суурда чаагай-на, ранетка өске-даа каттар жыды туткан, 3 өрөздүг, үнүп турар улуг огородтук. телефондук бажынын садып тур бис. Ол гарактыг, подвалдыг, погребтик, мал тудар кажааларыг болгаш мали-

Бай-Хаак суурда телефон № 2-12-15, Кызылда телефон № 2-61-87.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 21-ДЕ «НАЙБРАЛ»: «Чаа Олоон» 9.30, 11.10, 12.50, 14.30, 16.10, 17.50, 19.30 шактарда. «ОТЧУГАШ»: № 135 киночымыды 9.30 шакта; «Альфонс»: 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

(РОСИТА — СЧТА), ВИДЕОЗАЛ: «Муруу та-

АГАР САНЫ: «Тыва собанк» № 363505

Создун Россия Федерациянын Парладала болгаш иелдээр министрствозунун чанына парлаалыг, иелдээрлерини хөстү чоруп камгалаар галазы-биле Тывада хай-гаарал чөринге бүртүктөткөөн Бүртүктөткөнгө дугаары — I-0007

Созунда парламенттин авторларынын бодаллары редакцияны тургужу-биле алушпей барып болур. Аныттыг фактылар саннары болгаш өске-даа дыкнадылары дөң авторлар боттары карымсалгалыг.

КАИ албаны дыңнадып тур СЕРЕМЧИ ЧОКТА...

Орук озаондаа болу бөрүн кым-лаа баш ууур күзээр эвес. Ыччалык орук шимчээкиниң чуртуну сунгаас, бүгү талаанг сөрөмчелдиг болбас болза, озаондактыг болу бөрүн мый-ла. Ылангыч машина-техниканың байланы таарымда чок, чолаачы болгаш өске-даа кижилер тоомча чок, сөрөмчеленип, шыкынар болза, калдыг-даа берге таварыгалар тургустунуп келип болур.

Чүвени кым баш удур билдир боор. Бо чылдын август 31-де Мукур-Аксиндан кижилер ап чоруурунга чедир таарыштыр кылдынмаан ГАЗ-53 автомашина Чалаана-лааш, Бай-Тайганын Шуй чөдөр соруудагы чоруккан. Машинанын күзүвүнга 22 пассажир олурулган. Дүш соонда үнгөн машина Саглы девискээринин Чачы-Ваалды деп черге чорда, машинанын соңгу ийи дүзүп чаралган. Дүш ортузунда «бу» кым кылда алыр боор, хонганнар. Эртенинде орук ааны-биле бар чораш тракторга чолаачы Ю. С. Седин-биле бир пассажир Саглы суур чедип, оортан таныры кижиден ийи дүзүп ачылап экелгеш, солап ап турда, дүш чөдө берген. Хорумну-Ой девискээринге чорда, чолаачынын уйгуусу көп эгелден Докта-раш, пассажирлерден кым машина чорудуң билерин айтырган. Анаа М. С. Демб «мен машинаны башкарып шыдаар мен» деп харылаан. Чолаачы күзөвче үе берген машинаны машина башкарап шызылгачы чок, М. Демба мунуп алгаш чоруккан. Хорумну-Ой көвүрүгүнүн чөдө ийи каломер эрткенде, ээр черге күлө артынга олурулган кижиле машинаны башкарып шыдаанын, чаа тудуп алган.

Влеслава МАКАЛ-ООЛ. ИХЯ-нын КАИ калдынын инспектору, милицияның улуг лейтенантызы.

ХАНДЫР БОДАНЫП КӨРЭЭЛИҢЕР

«Сөөлү ийи чыл иштинде Суг-Аксинга кээп көрбөзү кижи мен. Базым санап эш-төжөлгө, бок-сак садыг-саймаа «тудун чиген» суур-дур ле бо. Ызулуг-ла чил-билерини «үязы» оолу берген суур-дур мон. Ыччангаш олар мында шөлөн «качап» турар чүвө-дир оң» деп, танымшым эш хордалан-лап шыкша, хомууда-даа шыкша сөткүлүн илередиң чугаалады.

Бо эштин чугаазында чаптангы, магаданыч чуу-да чок. Адыс чүвенин шынын, чөптүнү отүр согөзүн өң-нүк-тур деп билдир. Бистин мында Суг-Аксинга коржаа шугумунга хамааржыр садыглардан, шитежилгелердин агыда, амы-хуу кижилериниң садыгыры барык ошкан. Көзгө суурларда баа-ла Суг-Аксиндан үлөстөр» ап эгелдеш.

Хуу садыгларың ээлери чоғум амы-хуунуң садымы кандыг болурула анаа чүчү садып-саарарып деп айтырыгы орта-ла ожаап билбес хөвирлигдер. Хуу садыгыры кижилериниң чамдыктары Авакан, Минусинск, Кемеро-во, Иркутск, Новосибирск өлкөсү өске-даа хоорайлар-да янаы-бүрү пос-союндак, бараан-сараан аймак чик өрөк-биле садып алгаш, ма-наа келгеш, өртөн 8-10 катап улгатагыраш, бөдүн чоңун чылыни «соруп чиири» деп бодарлар.

Бо-ла бөдүүн кижиле бодал чоруурга, хуузуңда садыг дөргө-ле, бодуңуң хөлу-чыга бүдүргөн продукцияң чоңга садып-сайгары болу дег. Чижээлээрге, тараа-быда, эгт, чөм, чөпкөк-чөвөй болгаш өске-даа сүттен бүдүргөн продукция-дыр. Ол шыкша алгы-кеш аймаа, аргаан, дараан хөп, мыштан, демирден кылган эгт-сеп, чөп-сөк-хөрескел дээш, чүү чок дээр.

Бо-ла бүгүңү хандыр ана-

лестеп көөрге, чүгө хунун бодан, чоңун чулуп чиирин бодаван, өрөк-үнезин эрини ажыр өстүрө бербейн, чоңунче бунягы холдарын сунуп, таптыг сайгарынын түс-түс хуу садыгларынын ээлери меледер билген турар ужурулг харе. Че харын, кода-хоорай кезип, улчу-ленин чораштыг садып, тил алган бараан-сарааннарын борта келгеш, сайгар-даа дөң дийик. Базыр-кээриниң орук-чирик шүдөлин санап тургаш, хөлуң эрттир-ле өрөк-үнезин улгатыгыр, дээр-же уңдуу адаш турбайн, орук шүдөлдөрин оола-ла дүй какаштар кылдыр чоңун хө-ректэ-биле дүргөн-не сай-гаар какаштар оралдажып, чик өрөктөргө саарар Сол-за, боттарынга-даа дыш, чоңга-даа таарымчалыг шы-каш.

Хууда садыг-саймаалыг кижилер-даа, чөлөш өңүг чөчөктер шыкша шокор, ийи карак чычарыктар, кижиле алыр-алоас «ховар барааннар» деген алган тургулаж ком-мерсант «төлөөкчилер»-даа амдырал дөштүн-не дээр-байанын чорур кижилер-ле ийиан. Ыччалза-даа норма-чижектег, ой-хөмчөлдиг боор, эш-өөрүн мөчүп алырын арай шөгээр болза дээрзин чоң чугаалажы турар.

Хуу садыгларың дүзүрүп узутказын, коммерсантаарын тырадыр шыктыраан дээр үзө-л-бодал менде чок. Ындыг болза-даа, хуу садыгың чоғум кандыг кижиле аныктып ол-буруду, оон ээзини мөзү-бүдүжү кандыг кижиле. Ол хуу садыг тургууш алыр хире ийиңа хөй ашка-тогеркти каанып ап турар кижиле ол? Мал-маганынын үнө-дөңдө-гүн көрүп, шүшүтүрүп тур-гаш, ап кижиге хуу садыг ажыдарынын чөшөөрелин бээр ужурулг эвес чүвө бө?

Устунде бижэнимден ангыда, эңке коргунуч чүвө чүл дээс, ам мырнын каас-чараш бойдас-чурумалдыг, бай-байлак өскөн, төрөөн Сут-Хөлүстүгүн хөлуң чандык өрг-э-дугаалады «дээр-илер» бөдүн-бурун-биле ареш-далап, харын мырнын бажы-биле садып, «ээлер»,

Устунде бижэнимден ангыда, эңке коргунуч чүвө чүл дээс, ам мырнын каас-чараш бойдас-чурумалдыг, бай-байлак өскөн, төрөөн Сут-Хөлүстүгүн хөлуң чандык өрг-э-дугаалады «дээр-илер» бөдүн-бурун-биле ареш-далап, харын мырнын бажы-биле садып, «ээлер»,

Устунде бижэнимден ангыда, эңке коргунуч чүвө чүл дээс, ам мырнын каас-чараш бойдас-чурумалдыг, бай-байлак өскөн, төрөөн Сут-Хөлүстүгүн хөлуң чандык өрг-э-дугаалады «дээр-илер» бөдүн-бурун-биле ареш-далап, харын мырнын бажы-биле садып, «ээлер»,

Устунде бижэнимден ангыда, эңке коргунуч чүвө чүл дээс, ам мырнын каас-чараш бойдас-чурумалдыг, бай-байлак өскөн, төрөөн Сут-Хөлүстүгүн хөлуң чандык өрг-э-дугаалады «дээр-илер» бөдүн-бурун-биле ареш-далап, харын мырнын бажы-биле садып, «ээлер»,

СПОРТ БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ

ГААГА. Голландиянын Тилбург хооранында шыда-раа талазы-биле делегейиниң улуг маргыдаа оюнлары чоруп турар. Совет шыдыраа школазының чели төлөөкчилери — шүтүгү гроссмейстерлер маргыдааның эгелден бээр чединикиниг ойнап келген. Оларын аразында делегей чемпиону чораш Анатолий Карпов, шыраж шыдыраачылар Александр Халифман, Валерий Салов эки түн-бөдөрү челин челип алган.

АФИНЫ. Аар атлетика талазы-биле делегей кубугу дээш Салоникде болуп ту-

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс: 667000

Тургузукчулары: ГЫВА РЕПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ

Кол оодактор В Ф ЧАДАМБА

МОСКВА. Эрткен воскресенья хуянде Россияның дараазында хоорайларынга бут бөмбүүнүң талазы-биле чедип маргыдаа болган: Уфа, Самара, Тольятти, Саратов, Челябинск, Магнитогорск, Пермь. Ол маргыдаа Тольяттинин «Лазарь», Магнитогорсктин «Металлург», Саратовтун «Кристалл» деп командалары тергилдеш.

БРАТИСЛАВА. Бут бөмбүүнүң талазы-биле солун маргыдаа Словакияның наиксылыгыга болуп эрткен. Бразилияны хоочун спортчулары Словакияны хоочуннары-биле маргылаа кылган. Анаа аалчылар Словакиянын спортчулары 4:0 санга уткан. Көңүн маргылаа болуп турда, стадионга 150 муң кижи чылынган.

ПРАГА. «Хоккей» деп не-делл сапында үнер солуну Чехия Республикада парлан эгелдеш. Оон тиражы — 20 муң өкөмплер. Чаа солунун кол редактору, спорттун су-кызыг журналызын Рихард Благанын лындатканын Бзу-каар алырга, «Хоккей» деп

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторунуң оралакчызы), А. В. Монгуш, М. Д. Оюн (харым салгалык секретары), М. М. Саая (кол редакторунуң оралакчызы), Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келеш кижилер күлөп алыр чер — 3-34-26; кол редакторунуң оралакчылары — 1-33-91; 3-34-17; харымсалгалык секретары — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93